

nepochybujem, že M. Marcelliho brilantný štýl získa vrúcny obdiv a že nájde svojich menej nadaných pokračovateľov, ktorí ľubovoľne rozširujú amplifikujúcu doménu slov, hoci táto technika nesie so sebou značné riziko, že budeme hrkať slovami ako hrkáčkami a v tomto zvuku uvidíme hlavný cieľ hry so slovami. Barthes možno túžil žiť medzi bohmi, ale prišlo mu žiť s malomeštiakmi a pozérmi. Hnusilo sa mu kadečo, a aj oprávnene, ale neviem, prečo by sme mali prijať gestá a masku, hedonizmus jedného životného štýlu koreniaci v permanentnej nude za meradlo fungovania jazyka a komunikácie.

Tatiana Sedová

Peter Frederick Strawson: Analýza a metafyzika (Úvod do filozofie)

Preložil a doslov napísal Dezider Kamhal, Kalligram, Bratislava 2001, 188 s.

Strawsonova monografia *Analýza a metafyzika*, ktorá nedávno vyšla v slovenskom preklade, má podtitul „Úvod do filozofie“. Hneď na začiatku treba upozorniť, že na rozdiel od viacerých „bezpohlavných“ takzvaných úvodov do filozofie, v ktorých sa autor z nejakého dôvodu snaží zatajovať svoje názory (pokiaľ nejaké vôbec má), *Analýza a metafyzika* patrí k tým knihám, v ktorých je od začiatku jasné, aký druh filozofie vyznáva jej autor a aký druh argumentácie môžeme očakávať. To je nesporné pozitívum. Filozoficky myslieť sa totiž môžeme naučiť len tak, že budeme pri tejto činnosti „pozorovať“ iných, a nie pomocou nejakých všeobecných návodov. A aby to bolo možné, treba formulovať a uvažovať o konkrétnych problémoch. Strawsonova knižka je výborným príkladom toho, ako má vyzerať úvod do filozofie v tomto duchu. Je síce pravda, že vďaka tomu v žiadnom prípade nejde o jednoduché čítanie, ale nikde nie je napísané, že filozofia má byť jednoduchá (ako vieme, „myslenie bolí“). Na pomerne malom priestore desiatich stručnejších kapitol sa Strawson pokúša predstaviť niektoré z najvážnejších filozofických otázok a aspoň čiastočne naznačiť možnosti ich riešenia v rámci analytickej filozofie.

Strawson sa hlási k analytickej filozofickej tradícii, tradícii, ktorú sám pomáhal aktívne budovať. Podľa neho úlohou filozofie je vypracovávať „systematický výklad všeobecnej *pojmovej štruktúry*, ktorú, ako nám to ukazuje naša denná prax, implicitne a nevedomky ovládam“ (s. 18). Tento postoj je jednou z formulácií viac-menej typickej reakcie filozofa, ktorý nechce konštruovať ohromné metafyzické systémy, ale usiluje sa skôr o intelektuálne poctivú, detailnú a menej pompéznú mysliteľskú prácu. Táto metodologická maxíma je v samom záhlaví analytickej filozofie. V druhej kapitole sa o Strawsonovej predstave analytickeho skúmania našej pojmovej schémy dozvieme viac. Do opozície tu stavia dva analytické prístupy, jeden *reduktívny*, ktorý dosiahol svoj zenit v logicko-atomistickej a logicko-pozitivistickej doktríne a ktorého cieľom je vymedziť triedu základných, nedefinovateľných pojmov a ostatné pomocou

nich definovať, t. j. redukovať a eliminovať. a druhý *konektívny*, ktorý sa dostal do popredia najmä po zamietnutí predchádzajúceho prístupu a ktorého cieľom nie je redukcia a eliminácia, ale skôr odhalenie vzťahov a vzájomných súvislostí medzi pojmami obsiahnutými v našej pojmovej schéme. Výsledkom práce filozofa nemá byť hierarchický rebrík pojmov, ale v podstate navrhuje akúsi mapu, do ktorej sú pojmy s ich vzájomnými vzťahmi „zakreslené“

Ako však upozorňuje sám Strawson (s. 34), odmietnutie redukcionizmu neznamená automatickú rezignáciu na uznanie existencie akýchsi základných pojmov — môžeme hovoriť o tom, že niektoré pojmy sú základné a iné odvodené, pokiaľ nebudeme trvať na eliminácii odvodených pojmov. Termín „základný pojem“ nadobúda u Strawsona iný zmysel, ako má u redukcionistov. Niektoré pojmy majú pre nás špecifický význam: „Pojem alebo pojmový typ je základný v príslušnom zmysle, ak je jedným zo súboru všeobecných, rozšírených a v konečnom dôsledku neredukovateľných pojmov alebo pojmových typov, tvoriacich spolu štruktúru — štruktúru, ktorá vytvára rámec nášho bežného uvažovania a reči a ktorú predpokladajú odborníci rôznych oblastí, alebo rozvinutých špeciálnych disciplín, pričom každá svojím spôsobom prispieva k nášmu celkovému obrazu sveta“ (s. 38–39). V zhode so svojou metafyzickou doktrínou, ktorú rozpracoval vo viacerých prácach, Strawson tvrdí, že pre nás sú základnými pojmami materiálnych vecí, teda vecí existujúcich v priestore a trvajúcich v čase. Argumentom v prospech tejto tézy venuje podstatnú časť piatej kapitoly, ale aj niektoré ďalšie pasáže.

Ďalšou významnou témou, ktorej sa Strawson venuje (najmä v tretej a štvrtej kapitole), je zdôrazňovanie úzkeho vzťahu medzi tradičnými (čiastočne znepriateľnými) odvetviami filozofie. Tvrdí, že „všeobecná teória bytia (ontológia), všeobecná teória poznania (epistemológia) a všeobecná teória propozícií, toho, čo je pravdivé alebo nepravdivé (logika), sú iba tri aspekty jednotného skúmania“ (s. 51). Naša ontológia, s celým systémom vecí, vlastností a vzťahov má svoj pendant v logike, v subjekt-predikátovej štruktúre našich výrokov, ktorú Strawson pokladá za najzákladnejšiu, ale aj v spôsobe nášho poznávania založeného na skúsenosti.

Ďalšiu dôležitú kapitolu venuje pojmu pravdy a jej úlohy pre poznanie. Polemizuje s dvoma najrozšírenejšími a konkurenčnými názormi na pravdu, korešpondenčnou a koherenčnou teóriou. Podľa korešpondenčnej teórie je pre pravdivosť výroku podstatné, že vo svete existuje niečo, čo adekvátne opisuje, kým podľa koherenčnej teórie pre pravdivosť výrokov sú relevantné logické vzťahy a väzby v systéme výrokov. Úvahy o pravde sú pre Strawsona o to dôležitejšie, že pojem pravdy chápe ako spojovací prostriedok medzi teóriou poznania a teóriou významu (s. 111), ktorou sa zaoberá v nasledujúcej kapitole. Ako vzápätí priznáva, vďaka teórii pravdy môžeme teóriu poznania a teóriu významu „podávať ako dve stránky jedinej teórie“ (s. 113). Ako je teda pochopiteľné, ďalšia kapitola sa musí týkať teórie významu. Svoje názory Strawson formuluje na pozadí kritiky tzv. štrukturálnej sémantiky, teda programu „redukovania každej sémantickej štruktúry na štrukturálne formy, ktoré majú v štandardnej logike jasnú podobu“ (s. 126). Skepticky sa stavia k myšlienke, že štandardná logika môže slúžiť na adekvátnu formálnu reprezentáciu takého bohatstva rôznych štruktúr, aké dokážeme vytvoriť pomocou nášho jazyka. (To, prirodzene, nemá byť útok na

logiku, ale len na jej neprimeranú extrapoláciu a zneužívanie.) Z tejto pozície kritizuje napríklad aj dômyselný Davidsonov návrh, ako pomocou štandardnej logiky reprezentovať výroky o konaní (s. 130–131); podľa Strawsona je tento návrh nesmierne zaujímavý, ale o skutočnej forme týchto výrokov vypovedá veľmi málo a je príliš umelý. Strawsonovo pozitívne rozpracovanie tejto problematiky sa však pohybuje len v náznakoch a nie je príliš presvedčivé (záver kapitoly o význame patrí k slabším miestam knihy)

Záverčné dve kapitoly venuje Strawson analýze konkrétnych filozofických problémov. V prvej z nich sa zaoberá kauzalitou a súvislosťami medzi zapríčinením a vysvetlením, ktoré sa tradične tesne spájajú. Poukazuje na to, že vzťah príčinnosti existuje medzi vecami, resp. udalosťami, ale vysvetlenie sa týka výrokov či propozícií, takže ich nemožno celkom stotožniť, ale aj napriek tomu sú do istej miery príbuzné. Prirodzene, zaslúženú pozornosť venuje v tejto súvislosti aj analýze Humovej a Kantovej filozofie. Varuje pred tým, aby sme kauzalitu eliminovali v zhode s projekciou našich poznávacích štruktúr do sveta; veď predsa náš slovník pozorovania obsahuje v sebe aj pojem príčiny (s. 144). Na margo vzťahu medzi zapríčinením a vysvetlením si dovoľím jednu poznámku. Na s. 148 Strawson uvádza jednoduchý príklad, ktorý má ilustrovať prepojenie medzi nimi, ale podľa mňa to nerobí celkom úspešne. Mechanické procesy môžu slúžiť ako dobrý príklad kauzálnych vzťahov medzi udalosťami: príčinou toho, že kufor je na polici, je séria mechanických procesov, napríklad jeho zdvihnutie a vyloženie. Strawson za tým však vidí aj vysvetlenie skutočností, že kufor je na polici. Domnievam sa, že to je len jedno z vysvetlení, a takéto vysvetlenie vôbec nemusí byť dobré a uspokojivé. Tú istú skutočnosť možno vysvetliť aj bez odvolania sa na kauzálne vzťahy medzi určitými procesmi, napríklad: kufor stál niekomu v ceste, a tak som ho vyložil na policu — to je iný typ vysvetlenia toho istého faktu, že kufor je na polici: sotva by sme však povedali, že príčinou toho, že kufor je na polici, je fakt, že stál niekomu v ceste (ako som už uviedol, aj podľa Strawsona je istý rozdiel medzi vysvetlením a zapríčinením v tom, že vysvetlenie, nie zapríčinenie, sa týka výrokov či propozícií).

V poslednej, desiatej kapitole Strawson uvažuje o niektorých Spinozových myšlienkach týkajúcich sa slobody a nevyhnutnosti. Odmieťa Spinozov determinizmus a argumentuje v prospech názoru, že kauzalita v prírode a determinizmus, ktorý s ňou súvisí, nemusia byť v rozpore s ideou slobody; veď súčasťou prírody je aj naše vedomie, že konáme slobodne, nie pod tlakom okolností a iných faktorov, čo si ešte viac uvedomíme, keď tieto situácie porovnáme s konaním pod nátlakom. Ako som už povedal, úlohou týchto posledných dvoch kapitol je predstaviť analytický typ myslenia „v akcii“, teda pri riešení starých filozofických problémov novšími prostriedkami analytickej filozofie. Hoci s niektorými Strawsonovými myšlienkami nemusíme celkom súhlasiť, práve vďaka nim je jeho monografia neoceniteľná.

Slovenský preklad knihy pochádza z pera D. Kamhala. Vidieť, že Kamhal je skúsený prekladateľ, a výsledkom jeho práce je text, ktorý sa veľmi dobre číta, neobsahuje výraznejšie rušivé elementy a — čo je azda najdôležitejšie — verne transformuje častokrát pomerne komplikované Strawsonove anglické vety na vety slovenské. Napriek tomu si však dovoľím niekoľko detailnejších výhrad k prekladu. Na s. 39

(posledný odsek) v slovenskom preklade čítame: „každá propozícia je náhodná... aj keď je jej negácia očividne nepravdivá, ba aj keď samotný fakt jej vyslovenia dokazuje, že je nepravdivá“ (..... and even if the very fact of issuing it shows it to be false“). Kamhal preložil anglické „shows“ ako „dokazuje“, čo v niektorých kontextoch nemusí vadiť, ale tu by som dal prednosť doslovnejšiemu „ukazuje“; použitie výrazu „dokazuje“ vzbudzuje nenáležité asociácie s formálnologickým pojmom dokazovania; dokázať pravdivosť propozície v logike znamená odvodiť ju z iných pravdivých propozícií, o čo v tomto prípade evidentne nejde. Na s. 40 sa anglické slovo „conception“ prekladá ako „konceptia“, hoci podľa mňa tu ide o „pojem“ (skúsenosti atď.). Na s. 62 sa veta „Anything which can be mentioned at all can be mentioned by the use of some substantival locution“ prekladá ako: „Čokoľvek možno povedať, možno povedať pomocou nejakého substantívneho výrazu“. Nemyslím, že je vhodné v tomto kontexte prekladať „mention“ ako „povedať“; spojenie „zmeniť sa o“ sa mi zdá vhodnejšie. Keď sa totiž o niečom zmienime, môžeme to označiť nejakým menom atď., čo je situácia, na ktorú Strawson naráža; keď však niečo povieme (v relevantnom zmysle), obyčajne vyslovíme nejakú vetu a vetou jednoducho neoznačíme nijaký predmet. Na s. 67 sa (v kontexte diskusie o Quinoví) výraz „indispensability“ prekladá ako „nevyhnutnosť“, čo môže zavádzať; vhodnejší by bol výraz „nepostrádateľnosť“. Veta „The aim of judgment is truth“ sa prekladá ako „Účelom súdu je pravda“ (s. 70); lepšie znie „Cieľom súdu je pravda“, čo nevzbudzuje nepatričné asociácie s určitými filozofickými doktrínami o účeloch. Na s. 112 je formulácia „výrok spájajúci konkrétne meno so všeobecným predikátom...“ ako preklad spojenia „a statement which couples a particular name and a general predicate...“. Termín „konkrétny“ nie je v tomto kontexte výstižný — Strawsonov zámer je dať do protikladu všeobecný predikát so singulárnym, individuovým menom, čo výraz „konkrétny“ nezabezpečuje; aj všeobecný predikát je totiž konkrétny, ale rozhodne nie je singulárny. Strawsonova veľmi opatrná formulácia „The thoughts must in general lie there, in potentiality, in the vocabulary and syntax of our language or languages“ nedobudla v slovenčine neopatrnú podobu: „Myšlienky musia vo všeobecnosti potenciálne existovať v slovníku a v syntaxi nášho jazyka alebo jazykov“ (s. 123). Je zrejme, že Strawson nič nehovorí o existencii myšlienok (ani potenciálnej) a už vôbec nie o (potenciálnej) existencii myšlienok v slovníku a syntaxi jazyka. Na s. 131 sa nachádza nešťastný omyl, za ktorý prekladateľ zrejme nemôže, ale je výsledkom nedbalej typografickej práce: namiesto existenčného kvantifikátora „ \exists “ sa tu objavil znak „\$“.

Na záver som si nechal asi najvážnejšie pripomenúť k prekladu. Ako je známe, Kamhal už tradične prekladá anglické „description“ ako „opis“. To by bolo v poriadku, keby v niektorých kontextoch tento anglický výraz nenadobúdal technickejší význam. Nevyužíva teda možnosť, ktorú máme v slovenčine (a ktorú angličtina nemá), že popri netechnickom výraze „opis“ sme zaviedli aj termín „deskripcia“. Dôvod, ktorým v poznámke na s. 140 Kamhal podporuje svoje rozhodnutie, nie je presvedčivý; skôr naopak, v ďalšom texte vidieť, ako sa mu vypomstilo. V niektorých situáciách (na s. 140, 141 atď.) ide o opis v technickom zmysle, t. j. deskripciu, individuový výraz istého druhu, kým v iných kontextoch, keď sa hovorí o opise skúsenosti, pozorovania alebo správania (napríklad na s. 146, 174 atď.) ide zrejme o opis ako

o súhrn výrokov (teda nie individuových výrazov). Opakujem, v slovenčine môžeme pomocou používania dvojice výrazov „deskripcia“ a „opis“ elegantne odlíšiť tieto dve situácie. Navyše vďaka svojej poznámke na s. 140 prekladateľ vyvoláva u čitateľa nesprávne očakávanie, že všetky výskyty výrazu „opis“ sa budú používať na označenie toho, čo Russell a iní označovali výrazom „description“, t. j. určitý druh individuových výrazov, čím sa môže deformovať pochopenie Strawsonových myšlienok.

Vydanie Strawsonovej *Analýzy a metafyziky* treba bez akéhokoľvek váhania len privítať. Nielen preto, že ide už o klasickú prácu z analytickej filozofie a — odvážim sa tvrdiť — jeden z najlepších úvodov do filozofie, aký kedy vznikol, ale aj preto, že môže veľmi pomôcť propagácii analytického spôsobu filozofovania aj v takom analýze neprajnom prostredí, akým je Slovensko. Strawson predstavuje analytickú filozofiu v tom najlepšom svetle a táto kniha pozornému čitateľovi dokáže nenásilným spôsobom prezentovať metódu analytického filozofovania. Stačí len spomenúť skutočnosť, že každé tvrdenie, ktoré Strawson obhajuje, dôkladne podloží argumentmi, nepúšťa sa do nepremyslených intelektuálnych konštrukcií a dobrodružstiev a zo svojich výrokov nikdy neodvodí nič, čo z nich naozaj nevyplýva. Takže: prajem vám veľa intelektuálnej zábavy!

Marián Zouhar

Biografie G. Fregeho

Lothar Kreiser: Gottlob Frege, Leben – Werk – Zeit, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2001, s. 646

Fregovu vedeckému dielu byla za posledních sedmdesát let věnována velmi obsáhlá sekundární literatura, v níž byl podrobně – někdy kriticky, jindy spíše apologeticky – posuzován jeho přínos k logice, filosofii logiky, logické sémantice, filosofii jazyka i analytické filosofii. Tím byla do značné míry kompenzována skutečnost, že nejen ve své době, ale ještě i mnohem později byl ignorován jako matematik, logik i filosof. U vědce se zájem odborné veřejnosti zaměřuje spíše na výsledky jeho práce, ale pro pochopení toho, za jakých podmínek vznikalo jeho dílo, je neméně důležité obeznámit se s jeho životními osudy i společenskými poměry, za nichž působil, a to zvláště tehdy, existuje-li markantní rozdíl v jeho hodnocení v různých dobách.

Zakotvit Fregovo dílo do doby jeho vznikání a spojit je s osobním životem si klade za svůj cíl ve velmi obsáhlé, literárně poutavě zpracované biografii emeritní profesor logiky na univerzitách v Lipsku a v Jeně Lothar Kreiser. Na tomto široce založeném projektu pracoval s německou důkladností a akribií s přestávkami po dobu třiceti let, během nichž shromáždil někdy až příliš detailní, archivně podložené údaje spojující nejruznější životopisná fakta s širším výkladem celé epochy v duchu tzv. *Milieugeschichte*.